

BALÁZS ATTILA

Hunyadi Mátyás és a XII. kerület kapcsolata

A mai XII. kerület területén vagy közvetlen szomszédságában számos emlék őrzi a mai napig Hunyadi Mátyás korának és uralkodásának nyomát. A középkor évszázadai során a Buda városát övező hegyek nagy részét összefüggő erdő borította, de Mátyás idejében a városhoz közeli hegy- és domboldalakat már bevonták a szőlőművelésbe is. Ez a késői középkorban főleg az Óbuda környéki területeket jelentette, de a mai XII. kerület területén is voltak már szőlőültetvények, például a Sas-hegyen.

A budai boroknak ebben az időben Európa szerte jó híre volt, többre tartották az itt termelt szőlők levét, mint a tokaji borokat.

A Sas-hegy mellett a Kis-Sváb-hegy lejtőin is sok budai polgár birto-
kolt szőlőt, azonban a mai XII. kerület Mátyás király idején, a 15. szá-
zadban nem tartozott Buda városához. Budát kis falvak vették körül,
melyekben főleg a szőlőművelésből, esetleg mezőgazdaságból élő pa-
raszti származású emberek éltek – a Krisztinaváros területén gabonát is
termeltek –, vagy a budai királyi udvart szolgálták ki. Az egyik ilyen kis
falu a Nándor nevet viselte és az Orbán- és az Isten-hegy lábánál húzó-
dott meg. Az elnevezés az alapítókra utal, hiszen a „nándor” szó bol-
gárt jelent. Feltehetően a honfoglaló törzsek megtelepedésekor találtak
itt szállást maguknak a katonai szolgálatot ellátó bolgár népelemek. Ez
a falu adta a nevet is a környéknek: ekkoriban nem ismertek Orbán-,
Isten- vagy Sváb-hegyet. A Széchenyi hegytől – a mai tv toronytól –
egészen a János-hegyig elhúzódó hegyes völgyes vidéket Nándor-
hegynek nevezték.

Mátyás idejében tehát a Hegyvidéken szőlőket, egy kis falut és mindenek előtt erdőket találunk. A budai vár ásatásai során előke-
rült régészeti anyag bizonyítja, hogy mennyire gazdag volt vadban a
vidék: a konyhai hulladékok között gyakran fordulnak elő szarvas-,
őz- és vaddisznócsontok. Ezzel el is érkeztünk az egyik olyan pont-
hoz, ahol Mátyás király személye tevőlegesen is bekapcsolódik a ke-
rület történetébe – a XII. kerületben feküdt Mátyás vadsparkjának
a nagy része. Igaz, a vadászkastély Nyék falu közelében épült fel, ami
a mai II. kerületben, a Hűvösvölgyi út közelében található, de a ki-
rály a kastélyából kilépve a hegyvidéki erdőket járta. A nyéki kas-
télyt és a vadaskertet Antonio Bonfini és Oláh Miklós leírásaiból egy-
aránt ismerjük¹.

A vadászati jogot a jobbágyoktól 1504-ben II. Ulászló vonta meg²,
azonban a Buda környéki erdők már régóta a magyar királyok védett
vadászterületének számítottak – sok más területhez hasonlóan az or-
szágban. Mátyás volt az, aki viszont az ország többi vadászterületével
szemben kimondottan előnyben részesítette a Buda környéki erdőket.
Erről árulkodik az is, hogy a korábbi szerény nyéki vadászlakot rene-
szánsz stílusú, aranyozott tetejű kastéllá építtette át.

Az Árpádok uralkodása alatt a vadászatoknak volt egy olyan fel-
hangja is, hogy ez az a terület, ahol a király békeidőben bizonyíthat-
ja helytállását, itt lehetett hadmozdulatokat gyakorolni. A vegyesházi
királyok idejére, a 15. századra ez a tradíció kezd a háttérbe szorul-
ni. Azonban megőrzi társadalmi és politikai jellegét. A magyar kirá-
lyok – kiváltképpen Mátyás király – előszeretettel kapcsoltak össze
diplomáciai összejöveteleket egy-egy vadászattal. A középkori vadá-
szatokban nagy szerep jutott a kutyáknak: a 13. századtól rendszer-
esen beszámolnak a források agarászatokról. Mátyás korában már a
vizslák is mindennapossá váltak a királyi udvarban.³ A vadaskertek
azonban nem csak a vadak elejtését szolgálták, hanem a vadállo-
mányra is ügyelt a király. Télen rendszeresen gondoskodtak a vadál-

¹ Oláh Miklós 1536-ban megjelent Hungaria című művében említi a királyi vadaparkot.

² Csőre Pál: Vadászat a feudális kori Magyarországon. Fejezetek a magyar vadászat történetéből. In: *História*. 2000. január.

³ Csőre P.: i. m.

latok etetéséről, a szarvasok, őzek részére még sót is kihelyeztek, ami ebben a korban nagy értéknek számított. Nem véletlen, hogy még évszázadok múltán is a katonák zsoldjuk egy részét sóban kapták meg.

Mátyás király vadaskertjének tehát Nyék falu mellett volt a központja, e mellett terült el az a hozzávetőlegesen négy kilométer átmérőjű bekerített erdős vidék, ami Hunyadi Mátyás budai vadaskertje néven vált ismertté. A négy kilométer átmérőjű területbe beletartozott a XII. kerület számos része, a Zugliget, vagy a Budakeszi erdő. A vadaspark határa nyugaton a pálosok budaszentlőrinci – ma Szépjuhászné – birtokaival volt határos. Későbbi korok történetírói is beszámolnak a vadasketről. A 16. században Magyarországon járt török historiás, Dzsélálzáde Musztafa is leírja a hatalmas kerítéssel és sánccal körbevett területet, melybe néhány hegy és halom, valamint mezők is belefoglaltak.⁴

A vadaskert és a hegyvidéki erdők szolgáltatták tehát a királyi asztalra való étkek egy részét. Azonban ez a vidék gondoskodott ivóvízről is. A középkor évszázadaiban, így Mátyás uralkodása alatt is a legtöbb ásott kút vize emberi fogyasztásra nem volt alkalmas⁵, az emberek inkább bort ittak. Természetesen ennek ellenére szükségük volt a vízre is, azonban a budai Várhegyen nehézkes volt kutat ásni. A Duna vizét emelőszerkezetekkel feljuttatták a várba, azonban ez sem volt olyan tiszta és friss, mint egy forrásnak a vize. A Várhegyen több mint 30 középkori kutat ismerünk, mely jól bizonyítja, hogy ezekben az időkben mindent elkövettek a város vízellátása érdekében. Külön társaságuk volt a budai vízfordóknak, akik ciszternákba szállították a Duna vizét.

A Budai-hegyek nem bővelkednek forrásokban, azonban a XII. kerületi Svábhegy kivételt képez, ennek keleti oldalában három helyen is víz tört fel a föld mélyéről. Ezek közül kettő a mai napig létezik: a Városkút és a Béla király kútja. A mai Diana utca alsó szakaszánál lévő Svábforrás a kerület beépítésekor elapadt.

⁴ Siklóssy László: Svábhegy. Svábhegyi Egyesület, Bp. 1929. 11.

⁵ Bácskai Vera – Gyáni Gábor – Kubinyi András: Budapest története a kezdetektől 1945-ig. Bp. 2000. 52.

Mátyás udvarának gazdagsága tette lehetővé hogy a már korábban megszületett gondolat, miszerint a Sváb-hegy vizét a Várba kell vezetni, valóra váljon. 1470-ben Mátyás egy firenzei építész Chimenti Canicia-t bízta meg a vízvezeték tervezésével és megvalósításával.⁶ A közel hat kilométeres vízvezeték agyagból, ólomból és kátrányos fenyőfából készült. A Városkút 355 méter, a Béla király kútja 342 méter, a Sváb-forrás 250 méter tengerszint feletti magasságban fakadt. Ezzel szemben a Várhegy 160 méteres magasságba emelkedik. A közlekedő edények elve alapján jutott a források vize a mai Mátyás templom előtti Szentháromság térre. Mivel a Sváb-hegy forrásai több mint 100 méterrel magasabban fekszenek, mint a Szentháromság téri kút, így a víz súlya a csöveken keresztül „felnyomta” magát a Várba. A vízellátás folyamatos volt, a fel nem használt vizet kis csorgókon át elvezették, és szökőkutakat működtettek velük. Mivel a források vízhozama nem volt egyenletes, ezért a vízellátás biztonsága érdekében kiegyenlítő tartályokat is építettek. Ilyen tartályt alakítottak ki a Vérmezőnél, de a Sváb-hegy oldalában, a mai Orbán téren is volt egy ilyen medence. A Városkút és a Sváb-forrás vize az Orbán téri medencében folyt össze, és innen haladt tovább a Vérmezőn kialakított nagy méretű tartályba, ahol csatlakozott hozzájuk a Béla király kútjának a vize is, mely egészen addig önálló vezetéken haladt.

A vízvezetékek maradványait Garády Sándor történész tárta fel 1937-ben kezdődő munkálatai során. Eredetileg egy templomot kerestek, mivel a Városkút felső forrásházának épületébe gótikus templommaradványok vannak beépítve. Templom helyett azonban vízvezetékekre és kőárkokra bukkantak.

A Városkút forrásházának épületét 1973-ban, a néhány méterrel lejjebb fekvő alsó forrásházat pedig 1998-ban állították helyre. A felső forrásház tulajdonképpen egy lejárati hegyoldalba mélyen benyúló alagútba, mely kényelmesen járható, hiszen átlagosan 1,8 méter magas és 1,23 méter széles. A folyosó 18 méter után két, egymástól fallal elkülönített forrásteremben végződik, ahol több rétegforrás tör a felszínre. A források által szállított üledéket több ülepítőmedence hivatott fel-

⁶ Gyuricza Anna: A Városkút és vízvezetéke. In: Hegytörténet. Szerkesztette: Noéh Ferenc. Bp. 2001. 8.

fogni. A felső kútházat elhagyva egy kis, mintegy 2 méteres vízeséssel halad tovább a forrásvíz az alsó kútház felé, ahol még egy ülepítőmedence következik.

A '30-as évek ásatásai folyamán számos pénzlelet került elő, melyek közül a legkorábbiak római eredetűek.⁷ Az ókori érmék után viszont időben a következő érem Hunyadi Mátyás pénze volt, ami bizonyítja, hogy az ő idejében használták újra rendszeresen a forrást.

A Béla király kútja a Városkúttól közel 700 méterre található, északnyugat felé. Ennek a forrásnak a rendszere hasonlatos a Városkútéhoz, de kisebb annál. Folyosója tizenöt méter mélyen nyúlik a hegybe, ahol közvetlenül a sziklából fakadó forrásnál végződik. Ennek a kútnak a folyosóján is több ülepítőmedence található.

A vízvezeték a török időkben a feledésé lett, de Buda visszavívását követően újra használatba állították.

Mind a Városkút, mind a Béla király kútjának forrásházában olyan faragott köveket fedezhetünk fel, melyek egykoron egyértelműen egy templom vagy kolostor alkotóelemei voltak. A legrégebbi közülük a 13. századból származik. Sokfelé keresték a templom helyét, legkézenfekvőbbnek a budaszentlőrinci pálos kolostor romjai tekinthetőek, azonban Garády Sándor már a 1930-as években felhívta a figyelmet, hogy a pálosok a kolostorukat a 14. században kezdték el építeni, így a 13. századi faragott épületkövekre nem ad magyarázatot ez a megoldás.

Nekünk azonban érdemes figyelmünket erre a kolostorra irányítani, mely egy időben a pálosok – az egyetlen magyar alapítású szerzetesrend – központja volt. A kolostor sokáig a XII. kerületben feküdt, azonban a legutóbbi kerülethatár-módosítás úgy húzta meg a határvonalakat, hogy a pálos kolostor romjai 20 méterrel, de a XII. kerületen kívül esnek. Mégis érdemes beszélnünk róla, hiszen szervesen témánkhoz, Mátyás királyhoz kapcsolódik.

A Szépjuhászné területe, mely a János-hegy és a Nagy-Hárs-hegy közötti nyeregben fekszik egy reformkori vendéglőről kapta az elnevezését, korábban Budaszentlőrincként ismerték. A pálosok a Pilis

⁷ Garády Sándor: Buda középkori és újkori vízművei, különös tekintettel a Svábhegy-Városkút kutatására. In: Budapest régiségei XXXII. 247.

hegységet tekintették szent helyüknek, a rendalapító Boldog Özséb ide vonult remetetésaival 1246-ban. Az első kolostoruk pontos helyét illetően még a mai napig nem zárultak le megnyugtatóan a kutatások.

A 14. században a pálosok vezetője, Lőrinc apát elhatározta, hogy új kolostort épített Budához közel. Választása arra a területre esett, mely helyén egy kicsi, Szent Lőrincnek szentelt kápolna állt, melyet a közeli Budakeszi földművesei látogattak. Téves tehát az a elképzelés, hogy az építetőről nevezték el a helyet. Ezt nem is teheték volna, hiszen Lőrinc apátot soha nem emelték a szentek sorába.

Itt kezdték meg az építkezést 1301-ben, melyet aztán Anjou Károly Róbert is támogatott. A 14. században felvirágoztatott kolostor Mátyás király idejében élte fénykorát. Maga az épület akkora volt, hogy a lenyugvó nap fényében a tornyai árnyékot vetettek a budai várra. Ha ezt a korabeli forrás túlzásának is vesszük, az mindenesetre jól érzékelteti a kolostor méreteit, hogy egyszerre 500 szerzetes élt a falak között, és továbbbi 15 vendég elszállásolására volt lehetőségük. A szerzetesek egyszerű cellákban éltek, de a főúri vendégeket díszes lakosztályok várták. A lakosztályokra szükség is volt, hiszen Zsigmond és Mátyás király előszeretettel látogatta meg a kolostort. Mátyás különösen kedvelte a pálos rendet, szívesen töltötte idejét a barátok között. Érzelmi kötődése meg is látszott a budaszentlőrinci kolostoron. Uralkodása alatt folyamatosan bővült és szépült a pálos központ. 1488-ban elkészül a fürdőház és egy kis kápolna is. Ezzel egy időben egy másik kápolnát is építenek Remete Szent Pál tiszteletére, akinek az ereklyéit Nagy Lajos király adományozta 1381-ben a rendnek.⁸ A Szent Pál kápolna 1486 és 1492 között épült fel, ezt az építkezést feltehetően Kassai István, Mátyás király egyik építőmestere irányítása alatt végezték.

A kolostor pezsgő élet színtere volt szellemi és fizikai értelemben egyaránt. A szerzetesek mintagazdaságot létesítettek a Nagy-Hárs-hegy lejtőjén, voltak közöttük szobrászok, ablaküveg-készítők, építőmesterek és könyvmásolók is. A kolostor könyvkészítő műhelye magas színvonalú volt, egyes források megemlítik, hogy Mátyás király híres korvinái közé is bekerült a budaszentlőrinci szerzetesek egy-két alkotása. Egyes kuta-

⁸ *Bencze Zoltán*: A budaszentlőrinci pálos kolostor. In: *Hegytörténet*. 12.

tók felvetették azt is, hogy esetleg itt volt a királyi könyvtár scriptoriuma, azaz a kéziratok másolására berendezett szerzetesi helyiség is. Külön érdekessége a kolostor kultúrtörténetének, hogy a Bátori László nevű szerzetes egy közeli barlangba elvonulva, a 15. század második felében lefordította magyarra a Bibliát.

Mátyás király pallosjogot is adományozott a budaszentlőrinci kolostornak, de nincs róla adat, hogy valaha is éltek volna ezzel a jogukkal.

A kolostor főépülete a nagy templom volt, mely a maga háromhajós két tornyos épületével uralta a környezetében elterülő kisebb mezőváros-hoz hasonlatos szerzetesi kolóniát. Hasonlóképpen meghatározó eleme lehetett ez a kolostor a Budai-hegyek Várból látszó panorámájának, mint a mai Erzsébet-kilátó.

A fentiekből talán jól látszik, hogy mennyi szálon kötődik a XII. kerület Mátyás királyhoz, talán a budai kerületek közül – az I. kerületet leszámítva – a legjobban. Ezt a szoros kapcsolatot akarták kifejezésre juttatni a kerület megalakulásakor – az újonnan létrehozott közigazgatási egységet nem Hegyvidéknek keresztelték el, hanem Mátyás király városnak. A Belügyminisztérium már 1930-ban elhatározta, hogy az I. kerület egy részét XII. számmal ellátva önállósítja, azonban a hivatalos megalakulásra, az előljárási munkájának megkezdésére csak 1940-ben került sor. A fővárosi közgyűlés 1938. február 16-i ülésén döntött az új kerület elnevezéséről, azonban ez a név nem ment át a köztudatba, mindig is mint Hegyvidék volt ismeretes. A Mátyás király város elnevezést a Hollós Mátyás Társaság javasolta a közgyűlésnek. Ez volt a számos budai polgári egyesület közül az egyik legsikeresebb. 1920-ben hozták létre, mint „írók, művészek és tudósok budai egyesületét”. Hagyományápoló társaságként feladatuknak tekintették a lokálpatriotizmus erősítését, ezért felkaroltak minden olyan kezdeményezést és ötletet, mely Buda kulturális pozícióit erősíthette. Így például olyan tervekkel is előálltak, hogy a fővárost kereszteljék át egyszerűen Budára. Mátyás koronázásának 480. évfordulóján, 1938-ben vetették fel az ötletet, hogy az új kerületet nevezzék el a középkori uralkodóról. Voltak olyan terveik is, hogy a Várban álló Savoyai Jenő szobrot le kellene cserélni Mátyás királyéra.⁹ Ötleteik nagy része elbukott, de a XII. kerület névadását tekintve sikeresek voltak.

⁹ Hegyvidéki olvasókönyv. Szerk.: Szatucsek Zoltán. Bp. 2000. 117.

Igaz, hogy a kerület nem őrizte meg a Mátyás király város nevet, azonban több helyszín is őrizi a kerületben a mai napig az uralkodó emlékét. Gondoljunk csak a Mátyás király útra, mely a Svábhegy oldalában, a Normafa alatt kigyózik, vagy a Mátyás király mellszoborra, mely az önkormányzat épülete mellett állít emléket Hunyadi Mátyásnak.

Képeslap a Városlátó forrásházáról, 1910 körül
(Hegyvidéki Helytörténeti Gyűjtemény)